

S. Menache (ed.), Communication in the Jewish Diaspora. The Pre-Modern World

Review by: יוסף שצמילר

Zion / ציון, Vol. (תשנ"ח), חוברת ד (סג), pp. 473-475

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034909>

Accessed: 01/12/2011 14:26

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

נביא התקשורת' מרשל מקלוהן מאוניברסיטת טורונטו ראה בתקשורת להמונים, זו שבדפוס וזו שבאלקטרוניקה, את סימן ההכר החשוב ביותר של תקופתנו. לידו, התקשורת לא רק משפיעה מדי יום ביומו על דפוסי ההתנהגות של החברות שבהן היא פועלת, אלא אף מעצבת את דמותו ופעילותו של כל יחיד ויחיד בהן. ומה שנכון, לפחות בחלקו, לגבי החברה המערבית בכללה, נכון שבעתים לגבי החברה היהודית בעת החדשה. דניאל גוטוויץ, במאמר החותם את הקובץ שלפנינו (עמ' 409–426), עומד על כך שהיתה זו התקשורת שהפכה את המושג המופשט 'עם ישראל' לממשות חיה ותוססת. קיבוצים יהודיים שהיו פזורים על פני יבשות רחוקות זו מזו פיתחו מידה גדולה של אחדות ושל אחריות הדדית בסיוע אמצעי התקשורת. אין זה מקרה שהעיתונות היהודית גדלה והתפתחה בצעדי ענק בעקבות עליית דמשק, וכבר עמד על כך בשעתו ישראל היילפרין המנוח. ואכן, אם אופיה ודרכיה של התקשורת מלמדים על החברה שבה היא פועלת, הרי לפנינו אמת מידה נוספת להכיר את החברה היהודית של ימי הביניים וגם את זו של העת החדשה.

סופיה מנשה, עורכת הקובץ, נתנה יד חופשית לשלושה עשר החוקרים שפרסמו את מאמריהם בקובץ זה בבחירת נושא מאמרים. אין פלא אפוא שרובם ככולם התרכזו בצדדים הטכניים של העברת ידיעות, ורק שניים מהם – סנדרה בנדטי-סטאו ויוסף שטרית – פנו לצדדים אחרים, חשובים לאין ערוך, של התופעה: סמיטיקה של העברת ידיעות ודרכי ההבעה שעיצבו העברה זו. אמנם, גם שני מאמרים אלה אינם אלא דיונים נקודתיים ומוגבלים: סטאו דנה בחיבור נידח מן המאה הי"ד (עמ' 283–312), ושטרית מזכה אותנו בשטף של שיקולים מתודולוגיים לפני שהוא מתרכז בחומר השו"ת מצפון אפריקה (עמ' 339–408). ואולם, שני המאמרים מזכירים לנו שתקשורת אינה רק עניין של שירותי דואר וסדרי העברת הודעות והוראות.

בקביעה שרוב החוקרים המשתתפים בקובץ זה התעניינו בשאלות קונקרטיות של גיאוגרפיה היסטורית, כגון קצב ומהירות של תקשורת, אין לראות ליקוי מיוחד. גם החברה ההיסטורית הצרפתית, שבחרה לדון בנושא בכנס חוקרים על ימי הביניים שהתקיים לפני כמה שנים בעיר האפיפיורים אביניון, הלכה בדרך זו. הספרון שראה אור בעקבות אותו הכנס מתמקד גם הוא בענפים אלה של הבעיה, ונכלל בו בין השאר מאמר על ההקף המדהים של שירותי הדואר באימפריה המונגולית במאה הי"ג.¹ 'התקשורת בפזורה היהודית' פותח בהקדמה מתודולוגית ועניינית של העורכת. שני המאמרים העוקבים עוסקים בטופוגרפיה, כלומר בחקירת המסלולים שבהם יכלו נושאי הידיעות לעבור, אם בדרך הים (מאמרה של רותי גרטוואגן המיוסד על תעודות הגניזה [עמ' 73–92]) ואם בדרך היבשה, בעיקר בצפון איטליה (מאמרו של קנת סטאו [עמ' 59–72]). באים אחריהם מאמריהם של אריה גראבוסי (עמ' 93–106) ושמחה גולדין (עמ' 127–140), המתרכזים במכתבים עצמם, כגון בטיפולוגיה של ספרות

1 D. Gazagnadou, 'Les postes à relais de chevaux chinoises, mongoles et mameloukes au XIIIe siècle: un cas de diffusion institutionnelle', *La circulation des nouvelles au Moyen Âge, XXIVe congrès de la Société des historiens médiévistes de l'Enseignement supérieur public*, 1993, Paris–Roma 1994, pp. 243–250

השאלות והתשובות. אברהם גרוסמן דן באפשרויות השונות למסעות ולנדודים ואינו מזניח כמובן את העלייה לרגל (עמ' 107–126). בהקשר זה ראוי לציין את עבודתה של סילביה שייך: היא הצליחה לשלב בין ידיעותיה המעמיקות על הקשרים שיצרו אנשי אירופה עם מלכות הצלבנים בארץ ישראל לבין ידיעות הכלולות במקורות העבריים בני הזמן, כדי ללמוד על מהירות המסעות בתקופה הנדונה ועל הערכת המרחקים שנקטו בה נוסעים שונים (עמ' 141–170).

ספר 'מנחת קנאות', לאבא מארי בן משה ממונפלייה (אשר זכה למהדורת מופת פרי עבודת שנים של ח'ז' דימיטרובסקי²), הוא חיבור מיוחד במינו. הוא כולל למעלה ממאה מכתבים שנכתבו בתקופה קצרה של שלוש שנים וכולם עוסקים בעניין אחד: ההכנות להטלת החרם על לימודי החכמה בברצלונה בשנת 1305 והתוצאות שהיו למעשה זה. רם בן שלום, המפגין ידיעה מושלמת בספר 'מנחת קנאות', אסף בשקדנות ראווה לציון כל ידיעה וכל שבר ידיעה על דרכי התקשורת שבין מונפלייה לברצלונה (בעיקר), על הפצת שמועות ואף על חקירות ומעשי ריגול (עמ' 171–226). מבחינת ריכוז המכתבים דומה ספר זה ל'ציצת נובל צבי', שחיבר כשלוש מאות שנה ויותר לאחר מכן אויב המשיחיות השבתאית ר' יעקב ששפורטש. שלוש מאות שבעים ושלושה המכתבים והמסמכים שבקובץ של ששפורטש שימשו את יעקב ברנאי כמורי דרך לתיאור מסעותיו של שבתאי צבי ונדודיו של נתן העזתי (עמ' 313–337).

אליעזר גוטווירט בחר גם הוא להתרכז במקור אחד (עמ' 257–282), חמש מאות ושמונה-עשרה השאלות והתשובות ששרדו מספרו של יצחק בר ששת (הריב"ש), רבה המפורסם של סרגוסה (ואחר כך רב בוולנסיה ובאפריקה הצפונית). התרגומים המופלאים של רבות מן ההקדמות לתשובותיו ממחישים את האבחנה היסודית של גוטווירט: התלונות והחזרות ונשנות של הריב"ש על חוסר הפנאי משתלבות יפה בקביעותיו של החוקר הצרפתי המהולל ז'אק לה גוף על תפיסת הזמן והנינוחה של אנשי הכנסייה, לעומת זו של אנשי העיר, הדחוקים והלחוצים.³

פה ושם לוקה הספר בשגיאות, רובן חסרות חשיבות. כך, דרך משל: אברהם בר נתן והירחי הוא מחברו של 'ספר המנהיג' ולא 'המנהג' (עמ' 45); השם היהודי הצפון אפריקאי המוזכר בעמ' 272 הוא קרוב לוודאי 'מרוס' ולא 'מרום'; שמו של שמואל הנגיד בגרנדה אינו מוסכם על הכל: במקום ibn Nagrala בעמ' 95 הייתי מציע ibn Nigrelh, שם המופיע בתעודות לטיניות המאוחרות בכמה מאות שנים.⁴

שתי שאלות נוספות מעלה הספר, חוסר קומוניקציה ותקשורת כפויה. את השאלה הראשונה, ביחס לחוסר קומוניקציה, מעלה חוקר מחשבת ישראל מנחם קלנר (עמ' 227–255). הוא בא לברר היאך לא הזכיר לוי בן גרשם (הרלב"ג), גדול חכמי צרפת הדרומית במאה הי"ד, את פירושו של משה אבן תיבון לספר שיר השירים, אשר גם הוא, הרלב"ג, הקדיש לו ספר מיוחד. באותה מידה ניתן

2 ח'ז' דימיטרובסקי, תשובות הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם בן אדרת, א, א-ב, ירושלים תש"ן.

3 ראה: J. Le Goff, *Pour un autre Moyen-Âge. Temps, travail et culture en occident*, Paris 1977, *passim*.

4 על הסופר יוסף ב"ר יהודה בן מרוס (השם נכתב לפעמים בשי"ן שמאלית), ראה למשל: G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, I, London 1965, p. 22. ואילו על תעתיקי השם Negrel, Negrellus, Negrel, ראה S. Seror, *Les noms des Juifs en France au Moyen Âge*, Paris 1989, p. 201.

לשאלו מדוע התעלם בנימין מטודילה מהרמב"ם, אף שביקר במצרים חמש שנים ויותר לאחר שהרמב"ם שימש שם כ'ראש היהודים'? האם קשורה התעלמות זו בשבחים שמעטיר בנימין על ראשו של שמואל בן עלי, יריבו של בעל 'יד החזקה' והרמב"ם בעצמו, במכתבו הידוע לשמואל ך' תיבון, אינו מזכיר כלל את חכמי צרפת ואשכנז בני זמנו. כלום נעלמה ממנו תורתם של שמואל בן מאיר (הרשב"ם) ואחיו רבנו יעקב תם, או זו של אליעזר בן נתן?

השאלה האחרת נוגעת לתקשורת שנכתבה על היהודים: בעמודים 22–23 מוזכרים ועדים של 'גלילות' וארצות, בעיקר במזרח אירופה. התופעה היתה נפוצה ביותר ואפילו עתיקת ימים. בעיקרה היא היתה קשורה בתשלום המסים, שנגבו באופן קולקטיבי מכל יהודי 'הגלילות' והארצות. לצורך זה נקראו היהודים לא פעם לשגר נציגים ל'פרלמנטים' מיוחדים, שבהם נקבעה קצבת המס. המקורות העבריים ממעטים למסור ידיעות על תופעה זו, אבל המסמכים הממשלתיים מתייחסים לכך בהרחבה.⁵

פתחנו בדבריו של מרשל מקלוהן ונסיים בהערה הנוגעת להנחת יסוד שלו, ששותפים לה רבים מחסידי וממשיכיו: לטענתו, בימי הביניים לא היו אנשי תקשורת מקצועיים, והעברת הידיעות נעשתה באופן ספונטני ובדרך בלתי מסודרת. אין לך דבר רחוק יותר מן האמת מאשר קביעה זו. כמעט בכל עיר ועיר פעלה קבוצה של כרוזים (Incantatores) – ובהם בלט מספרם של היהודים – שנקראו כמה פעמים ביום למסור ידיעות לציבור. בארכיוני פרובנס, למשל, מצויים פנקסים ובהם מאות ואף אלפי הודעות לציבור, מחמישים השנים שקדמו למגיפה השחורה. יש להניח שגם בארכיונים אחרים מצוי חומר מעין זה. ההבדל בין העת החדשה לבין ימי הביניים הוא אפוא הבדל ברמת הטכניקה ולא הבדל של עיקרון.

יוסף שצמילר

5 ראה מאמרי: 'Encore la Tallia Judeorum', *Rashi* (1040–1990); *Hommages à Efraïm E. Urbach*, ed. G. Sed-Rajna, Paris 1993, pp. 589–597